

UOT 37.01

**İBTİDAI SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNDƏ İNTELLEKTUAL QABİLİYYƏTİN İNKİŞAF
ETDİRİLMƏSİNDƏ STANDART RİYAZİ TAPŞIRIQLARIN ROLU****Aydan Ramiz qızı Həsənli***Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0002-7935-2481**E-mail:** hasanleeaydan@mail.ru*Açar sözlər: müşahidə, təcrübə, ölçmə, induksiya, deduksiya**Ключевые слова: наблюдение, эксперимент, измерение, индукция, дедукция**Key words: observation, experiment, measurement, induction, deduction*

Müasir dövrdə kompüter texnologiyalarının sürətli inkişafı Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında bir çox tədrisə aid məsələlərin icrasını qoymuşdur. Bu vəzifələrə əsasən müstəqil və tənqidi şəkildə düşünməyi bacaran, baxılan faktları müqayisə etməklə müstəqil riyazi təhlillər aparmağı bacaran, riyazi məsələlərin müxtəlif həll variantlarını axtaran və onların içərisindən ən əlverişlisini seçməyi bacaran, azad düşüncəli şəxsiyyətlər yetişdirmək daxildir. Elə buna görə də, müasir dövrdə ümumtəhsil məktəblərinin inkişafı şagirdlərin müxtəlif biliklərə yiyələnməsi ilə yanaşı, onun şəxsiyyətinin inkişafına yönəlməli, onların yaradıcı və idrak imkanlarını formalaşdırmalıdır. Bu tələblərin meydana çıxması riyaziyyat fəninin dərinədən öyrənilməsinə gətirib çıxarır.

XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq ölkəmizdə “kurikulum” termini geniş istifadə olunmağa başladı. Əvvəllər “təhsil planı” mənasında işlənsə də, sonrakı araşdırmalarda kurikulum kimi işlənmiş və bu qaydada saxlanılmışdır. Təhsil sistemimizdə bu, yeni bir anlayışdır, təhsillə bağlı bütün fəaliyyətləri təşkil edən, həyata keçirən dövlət sənədidir.

Hazırkı dövrdə dərslər məzmun xətləri üzrə müəyyənləşdirilmiş və bu məzmun xətlərinə uyğun standartlar əsasında aparılır. İbtidai siniflərdə riyaziyyat dərsləri bu məzmun xətləri üzrə aparılır:

1. Ədədlər və əməllər;
2. Cəbr və funksiyalar;
3. Həndəsə;
4. Ölçmələr;
5. Statistika və ehtimal.

Hər bir məzmun xətti üzrə təlim nəticələri müəyyən olunmuş və uyğun standartlar əsasında həyata keçirilir. İbtidai siniflərdə riyaziyyat dərslərinin tətbiqində müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Ənənəvi təlimdən fərqli olaraq bu metodların həyata keçirilməsində müəllim sadəcə istiqamət verir. İstifadə edilən təlim metodlarının uğurlu olması üçün bir sıra tələblər əhəmiyyət daşıyır. Bunlara aiddir:

- Məqsədin aydın olması. Hər hansı bir mövzunun nə üçün öyrədildiyi və nəticədə şagirdlərin hansı bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməli olduqları müəyyən edilməlidir;
- Dərslərin məzmununun müəyyən edilməsi. Müəllim öyrədilən materialın strukturunu,

məzmununu və keçirilən mövzuların müvafiq dərslərdəki şərhini dərindən mənimsəməlidir;

• Təlim obyektinin aydınlaşdırılması. Öyrədən şagirdlərin təfəkkür dərəcəsini bilməli, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini öyrənməlidir.

Riyaziyyat təlimində istifadə olunan metodlar bunlardır:

1. Müşahidə, təcrübə və ölçmə;
2. Müqayisə və ölçmə;
3. Ümumiləşdirmə, mücərrədləşdirmə, konkretləşdirmə;
4. İnduksiya və deduksiya;
5. Problemlə təlim metodu;
6. Evristik metod;
7. Şagirdlərin müstəqil işləri və s.

Kiçikyaşlı məktəblilərlə riyaziyyatın müasir üsullarla təşkilində fəal təlimin aşağıdakı üsullarından geniş şəkildə istifadə olunur:

Beyin həmləsi, BİBÖ, auksion, klaster (şaxələndirmə), anlayışın çıxarılması, venn diaqramı, akvarium, ziq-zaq, layihələrin hazırlanması, kublaşdırma və s.

Fəal təlim metodlarının tətbiqi şagirdlərin riyazi biliklərini möhkəmləndirməklə yanaşı, onların psixoloji xüsusiyyətlərini də inkişaf etdirərək formalaşdırır. Belə ki, bu metodların köməyi ilə şagirdlərin hafizəsi möhkəmlənir, təfəkkür, təxəyyül, qavrayış və iradələri inkişaf edir. Bunlarla yanaşı, bu metodlar şagirdlərdə intellekt qabiliyyətinin formalaşmasını və inkişafını sürətləndirir.

Ümumtəhsil müəssisələrində, əsasən, ibtidai siniflərdə riyaziyyatın məzmununun müasirləşdirilməsinin əsas yolu nəzəri biliklərin məsələ həllinin köməyi ilə möhkəmləndirilməsidir. Həmin yol riyaziyyat proqramına əhəmiyyətli bölmələrin daxil edilməsi ilə yanaşı, təlimin məsələ həlli vasitəsilə həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Məsələ həlli vasitəsilə təlim materialı ilə seçilməlidir ki, şagirdlərin məntiqi və intellektual savadının inkişafına nail olmaq mümkün olsun. Məsələ həlli prosesi zamanı müəllim işini elə qurmalıdır ki, öyrədilən nəzəri biliklər həyat və şagirdlərin şəxsi təcrübələri ilə əlaqəli olsun.

Şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasında, onların intellektual fəallıqlarının artmasında məktəb kollektivi ilə yanaşı, valideynlərin də rolu böyükdür. Müəllim-şagird-valideyn üçlüyünün qurulması və qarşılıqlı münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi şagirdlərin təhsil müəssisələri qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir.

İbtidai sinif şagirdlərin intellektual qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsində yaradıcı üsullardan geniş istifadə olunur. Yaradıcı üsullardan istifadə edərkən bu tələblərə əməl etmək lazımdır:

- Şagirdlər məsələni dəqiq başa düşməlidir;
- Verilmiş məsələnin modeli qurulmalıdır;
- Qarşıya çıxan ziddiyyətləri aradan qaldırmaq üçün həll üsulu tapılmalıdır;
- Məsələ müxtəlif üsullarla həll edilməlidir;
- Sonda alınan nəticə və hələdəki ziddiyyətlər nəzərə alınmalıdır;
- Məsələ təhlil edilərək həll olunmalıdır. Biz bu məsələni niyə həll edirik? Hansı yollardan istifadə olunmalıdır? Məsələ həlli bizə nə öyrətdi? və s.

Məsələnin qurulması, müxtəlif həll yollarının axtarılması, məsələnin məzmunundakı ele-

mentlərin xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa kömək edir. Məsələnin həll edilmə prosesində elementlər arasında yaranan bəzi münasibətlər və problemlər şagirdlərin intellektual qabiliyyətinin inkişafına və məsələlərə müxtəlif aspektdən baxmağa kömək edir.

Uşaq və yeniyetmələrin həyatının mühüm cəhətlərindən biri qabiliyyətdir. Qabiliyyətlər kiçik yaşlardan formalaşmağa başlayır və inkişaf edərək yeni keyfiyyətlər formalaşdırır. Qabiliyyətlərin formalaşmasının doğru təhlili üçün şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bütün yaş dövrlərində intellektual qabiliyyətlər iki formada inkişaf edir:

1. intellektual qabiliyyətlərin hər hansı bir yaş dövründə qarşılıqlı əlaqədə inkişafı makroinkişafdır.

2. Mikro inkişaf isə ayrı-ayrı intellektual qabiliyyətlərin bütövlükdə inkişaf prosesidir.

İnsan həyatında mühüm rol oynayan amillərdən digəri intellektdir. İntellekt insanların hər hansı bir məsələyə şəxsi münasibətlərini, daha onun dünya görüşü səviyyəsi ilə ölçülür.

İntellekt (intellectus) latın sözü olub, müxtəlif dillərdə anlama, başadüşmə, dərk etmə, ağıl, dərrakə mənalarında işlənir. Bu termin, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində geniş yayılmış, mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. XX əsrdə elmi-texniki tərəqqi ilə bağlı olaraq insanların idrak fəaliyyətinə yüksək tələb verildiyindən intellekt termin kimi bir çox elm sahələrinin tədqiqat sahəsinə çevrilmişdir [29].

İntellekt anlayışı elmə XIX əsrdə F.Holton tərəfindən daxil edilib. C.Darvinin təkamül nəzəriyyəsi ilə ilhamlanan F.Holton intellektual qabiliyyətlərin təzahürünü irsiyyət amili ilə şərtləndirmişdir. O, bu zaman təlim-tərbiyə və inkişafın rolunu arxa planda tutmağa üstünlük vermişdir.

XX əsrin 70-ci illərində intellekt anlayışına yeni baxışlar meydana gəldi. Psixoloq Q. Qardner belə hesab edirdi ki, intellekt kompüter mexanizmi şəklində qurulmuş bir sistemdir və intellekt irsi (genetik) cəhətdən proqramlaşmışdır. Daha sonra isə fransız psixoloqları A.Bine və T.Simson tərəfindən əqli qabiliyyətlərin səviyyəsini yoxlamaq üçün xüsusi testlər təklif edildi. Onlar belə düşündülər ki, intellektin inkişafı üçün mədəni təsirlərdən uzaq olan irsi (anadangəlmə) strukturun olması vacibdir. Qeyd edilən struktur əməli-əyani məsələlərlə yanaşı, nitqdə həyata keçən nəzəri məsələlərin həllində də özünü göstərir. Bu halların hər birində intellektual fəaliyyətin bütün növləri bir sıra mərhələlərdən keçir və bu mərhələlər əqli fəaliyyətin təkmilləşməsində özünəməxsus yer tutur.

İntellektin strukturunun müəyyənləşməsində C.Gilford mühüm rol oynamışdır. O, intellektin strukturunda 120 fikri qabiliyyət ayırmışdır. C.Gilforda görə, fikri qabiliyyətlər bir-birindən aşağıdakı 3 əlamətə görə fərqlənirlər:

1. Fikri əməliyyatların xarakteri;
2. Fikri proseslərin məzmunu;
3. Fikri fəaliyyətin məhsulları.

C. Gilford fikri əməliyyatları xarakterinə görə idrak, hafizə, divergent təfəkkür, konvergent təfəkkür və qiymətləndirici təfəkkürü fərqləndirmişdir.

Fikri proseslərin məzmununa daxildir:

- Fiqurativ əyani (obrazlı informasiya);
- Simvolik (rəqəmlər, kodlar, notlarla verilən informasiya);
- Semantik (verbal ideya və anlayışlar);
- Davranış məzmunu (insanların hiss, arzu və istəkləri, qarşılıqlı münasibətləri).

Sonuncu vacib məsələ isə fikri fəaliyyətin məhsulu ilə əlaqədardır. C.Gilford bu məhsullardan birini transformasiya adlandırmışdır. Yəni, şagird müəyyən bir binanın görünüşünü çevrilmiş formada təsəvvürünə gətirir. İntellektin struktur modelində fikri fəaliyyətin vacib məhsullarından biri də mühakimədir. Məsələn, şagirdlər əvvəlcədən bilən bilərlər ki, qırmızı, göy və qara rəngləri qarışdırdıqda hansı rəng alınar.

intellektual qabiliyyətin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinə bunlar daxildir:

- Təlimə qabillik. Yəni, intellekt səviyyəsi yüksək olan adam, digərlərinə nisbətən, daha yaxşı oxuyur;

- Mücərrəd anlayışlarla əməliyyat aparmaq, vacib əlaqələri dərk etmək və qazandığı təcrübənin köməyi ilə adekvat cavab vermək qabiliyyəti;

- Yaranmış vəziyyətə uyğunlaşmaq qabiliyyəti.

Bu xüsusiyyətlər bir-biriləri ilə sıx surətdə əlaqədardır.

Şagirdlərin intellektual qabiliyyətini yoxlamaq üçün müxtəlif üsullar vardır. Bunlardan ən çox istifadə ediləni test üsuludur. Hal-hazırda ölkəmizdə də testlər toplusundan geniş şəkildə istifadə olunur. Bu testlər müxtəlif sahələrdə, əsasən, ali məktəblərə tələbə qəbulu işində də geniş yayılmışdır. Testlərin istifadəsi zamanı uşaqların elmi cəhətdən hərtərəfli olmasına, testlərin uşaqların yaş və psixoloji vəziyyətlərinə uyğun olmasına çalışmaq lazımdır.

Problemin aktuallığı. Müasir dövrdə yeni təhsil qanununun qəbulu, təhsil sisteminin beynəlxalq təhsil sisteminə inteqrasiyasının sürətli inkişafı təhsil sahəsində əsaslı dəyişikliklərin və islahatların aparılmasını zəruri edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, XXI əsrdə ən vacib məsələ insanların və cəmiyyətin inkişaf etməsi üçün yaradıcı, müstəqil düşünən və inkişaf edən şəxsiyyət formalaşdırmaqdır. Orta məktəbin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri və ən önəmlisi şagirdlərin intellektual qabiliyyətlərini ibtidai siniflərdəki dövrdə daha da inkişaf etdirməyin təmin edilməsidir.

Problemin elmi yeniliyi. İbtidai məktəbin III sinif şagirdlərinin intellektual qabiliyyətlərinin inkişafında standart və qeyri-standard məsələlərin rolunun düzgün müəyyən edilməsi.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə alınan nəticələrdən orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, magistrələr və tələbələr istifadə edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov N. R., Məmmədov Z.Z., Nəbiyev O.Q. Riyaziyyat-4. Müəllim üçün vəsait. Bakı: ADPU, 2009, 366 s.

2. Ağayev Ş., Xəlilov Ş. İbtidai siniflərdə riyaziyyatdan praktik və əyləncəli məsələlər. Bakı: Hərbi nəşriyyatı, 2000, 52 s.

A.P. Гасанлы

Роль стандартных математических задач в развитии интеллектуальных способностей учащихся младших классов

Резюме

Помимо требования решения примера, проблемы и задач, включенных в представленную исследовательскую работу, она открывает путь к четкому пониманию важных задач и всестороннему развитию мышления студента. Все вышеперечисленное сыграло важную роль в развитии интеллектуальных способностей учащихся I-IV классов и привело к таким результатам.

A.R. Hasanli

The role of standard mathematical problems in the development of intellectual abilities of primary school students

Summary

Apart from requiring the solution of the example, problem and problems included in the submitted research paper, it opens the way to a clear understanding of important problems and comprehensive development of the student's thinking. All of the above played an important role in the development of the intellectual abilities of students in grades I-IV and led to such results.

Redaksiyaya daxil olub: 18.10.2024